

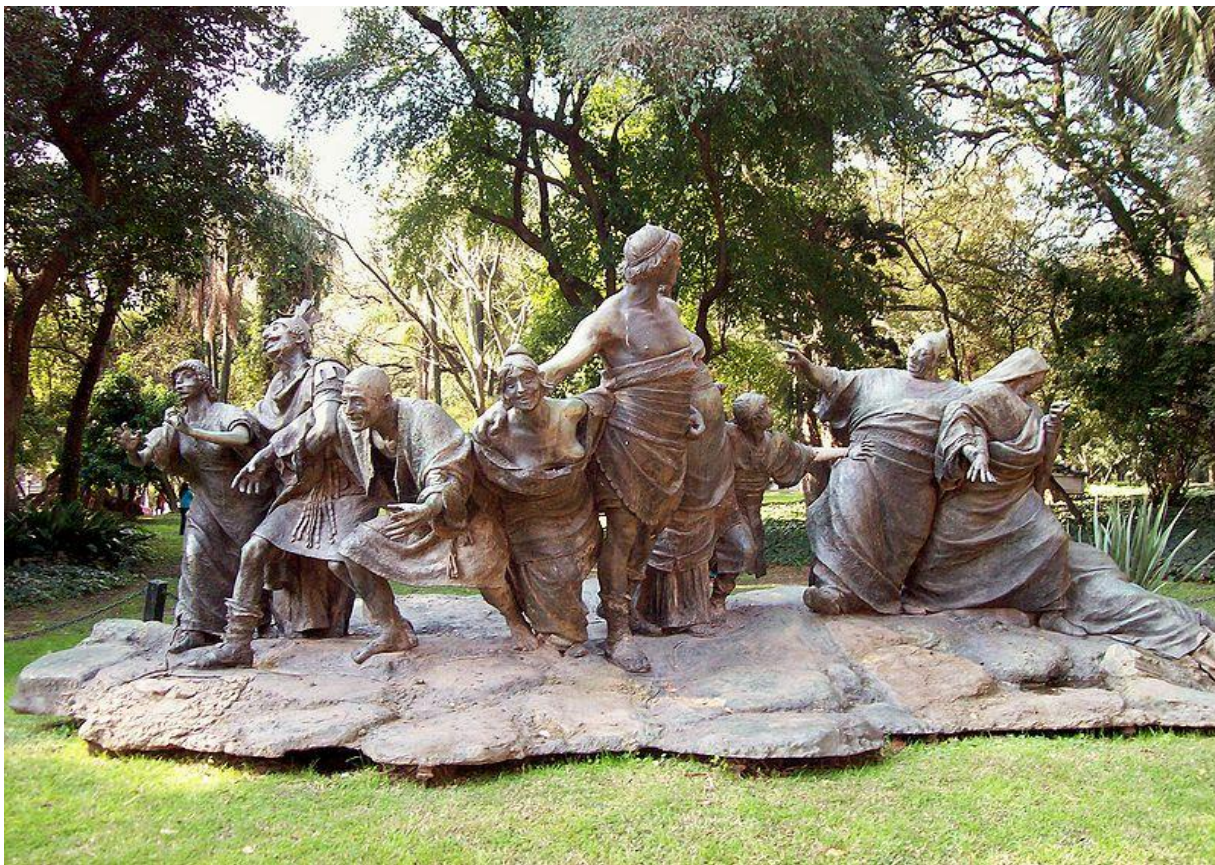
Carnaval: de wereld op zijn kop

LEEN DEN BESTEN

Op 11 november, het feest van Sint Maarten, begint het te broeden en een paar maanden later, drie tot zes dagen voor Aswoensdag, barst het carnavalsfeest los. Wijsheid, ingetogenheid en bezonnenheid moeten het veld ruimen; de stad of het dorp vermomt zich om te doen wat anders niet past. Op Aswoensdag komt de inkeer, waarna voorlopig weer de 'normale' orde gehandhaafd blijft.

Oorsprong

De huidige carnavalsvieringen zijn een hernieuwde opleving en gewijzigde voortzetting van eeuwenoude volksgebruiken. Wat de oorsprong van die gebruiken is, valt niet met zekerheid te zeggen. Sommigen zijn van mening, dat de oorsprong ligt in de Germaanse lentefeesten. Deze hadden het ontwaken van de natuur als motief. De Germanen zouden koning Winter willen verdrijven en met hem allerlei boze geesten (demonen) en daarom veel lawaai maken, vuren stoken ter verdelging van rotheid en zichzelf vermommen als wezens die verjaagd dienden te worden. De maskers die ze droegen, zouden afbeeldingen zijn van de boze geesten die de vruchtbaarheid bedreigden. De boze geesten zouden ze willen weren door hun de eigen beeltenis voor te houden. Anderen zijn van mening dat niet de Germaanse lentefeesten, maar een oud Romeins feest, Saturnalia, ten grondslag heeft gelegen aan het carnaval. Op dit feest - dat gewijd was aan Saturnus, de god van de landbouw en de overvloed - waren slaven meester en meesters slaaf. In die omkering van rollen hoorde een maske-

Ernesto Biondi (1855-1917), *Saturnalia*, 1899. In 1909 werd deze kopie van het origineel geplaatst in de Botanische tuinen in Buenos Aires.

rade van mannen in vrouwenkleden. Weer anderen menen dat de oorsprong van carnaval wordt gevormd door een samensmelting van allerlei in- en uitheemse elementen.

Waar het feest vandaan komt, blijft gissen. Wat wel vrij zeker is, is dat toen het christendom zich verspreidde, bestaande feesten onder kerkelijke invloed kwamen te staan. Geestelijken probeerden heidense gebruiken in te kapselen en een christelijk aanzien te verlenen. De kerkleiding plaatste in de derde eeuw voor het Paasfeest een veertigdaagse vastenperiode en slaagde er geleidelijk in de bestaande feestviering terug te dringen tot voor het begin daarvan. Hierdoor leek het of die viering de vastentijd inleidde.

Carnaval heette lange tijd 'vastelavont'. Het woord vastel zou teruggaan op *fazel* = onzin, kletspraat, uitwendig geslachtsdeel en fokken. Het zou refereren aan vruchtbaarheid en onzinnigheid. Het woord carnaval werd pas voor het eerst in 1673 gebruikt en wel in het tijdschrift *De Hollandse Mercurius*. Sommigen herleiden het tot *carne vale* = vlees vaarwel (een ritueel om de vastentijd in te luiden). Anderen herleiden het tot *carnevale* = opruiming, opvrolijking van vlees, of tot *carne* (vlees) *valere* (regeren): de tijd dat het vlees regeert. Weer anderen menen dat het komt van *carrus navalis* = scheepswagen (naar het op een kar geplaatst schip dat in een cultushandeling werd rondgedragen).

Nar, afgebeeld in eerste historiebijbel, circa 1450, 's-Gravenhage: Koninklijke Bibliotheek, 78 D 38.

Zottenfeest

Binnen de kerk ontwikkelden zich in de Middeleeuwen spelvormen die verwant waren met de bestaande feestvormen. Zo was er het feest Onnozele Kinderen (28 december). Scholieren en koorknapen kozen een kinderbisschop of -abt. Ze kleedden hem met staf en mijter en leidden hem in een processie naar het altaar. Uit het Magnificat (de lofzang van Maria, Lucas, 1:46-55) zongen ze met nadruk de regels: 'Heersers stoot hij van hun troon en wie gering is geeft hij aanzien.' De kinderbisschop brabbelde ondertussen allerlei liturgische teksten, gaf de zegen en werd bewierookt. Na de gespeelde mis werden er spelletjes gedaan, waarbij rollen van de machthebbers en machtelozen werden

omgekeerd. De machthebbers verloren altijd: ze moesten geschenken geven, werden met emmers water begooid of moesten hun billen ontbloten. Volwassenen kenden hier en daar het minder onschuldige *festum fatuarorum* (feest van de zotten). Koorzangers wezen een narrenbisschop (ook wel ezelpaus genoemd) aan, zalfden hem en overlaadden hem met eer. De narrenbisschop droeg een mis op, waarbij hij elk onderdeel met een luide boer beëindigde. Het kinderfeest had een pedagogisch karakter, het volwassenenfeest was vooral plat en gechargeerd komisch, waarbij met name het grootse en verhevene geridiculiseerd werd.

Neergang

De kerkelijke zottenfeesten vermengden zich in de loop van de veertiende eeuw steeds meer met lekenfeesten op straat. Geleidelijk aan verdween het kerkelijk karakter. De feestvierenden stelden een spotheerschappijen in en spraken quasi recht. Ze vermomden zich als typen binnen de eigen gemeenschap, die zich misdroegen of gedrag vertoonden dat een nieuwe toekomst (hun toekomst) in de weg stond. Ze speelden komische toneelstukjes, hielden voordrachten vol grollen en vraten uitbundig. En ze trokken al zuipend, lallend en dobbelend op (scheeps)wagens en karren door de stad of het dorp. Zo beeldden ze uit hoe je naar een zelfgekozen ondergang gaat.

Arnt van Tricht (werkzaam in Kalkar, circa 1530-1570), *Handdoekrek*, gepolychromeerd eikenhout, hoogte 44,5 cm, circa 1540, Kleef: Städtliches Museum Haus Koekkoek, inv. Nr. 800402.

Een burgerdame gaat welwillend in op de avances van een vrijpostige zot. De kleine narretjes zetten de opdringerige daad doedelzakspelend en trommelend kracht bij. Uit de mouw van de zot steekt een marotje dat de toeschouwer lijkt te willen waarschuwen voor de slechte bedoelingen van de zot.

opspraak brachten. In de zestiende eeuw gingen stedelijke verenigingen de organisatie van de feesten overnemen. De gereformeerden in de Nederlanden waren hier niet gelukkig mee. De gereformeerde stedelijke overheid van Amsterdam droeg in 1579 schouten en stadsbewaarders op alle 'vastelavondgekken' de 'mommekleren en de grimmen' af te nemen. De opdracht bleek onuitvoerbaar. De feesten waren wijd vertakt en een geliefd volksvermaak geworden met allerlei volksspelen. Vooral de spelen vielen bij afgevaardigden naar de Gereformeerde Synode in 1624 verkeerd:

'De Deputati Synodi sullen de veranderinge van Vasten-avontspelen, Ganse-trekken, Papegaaay-schieten, Hoender-smyten, Kranskens-trekken, Sint Jans kroonen hangen, Mey-boomen planten, en Comedie-spelen van 't Hof versoeken.'²

De schepenen van Oosterwijk verordenden op 12 februari 1679:

'dat oock niemant wie het oock soude mogen wezen geduerende dese vastenavontdaegen sigh sal verstouten om sigh in mascarade ofte andere ongewonelycke en onbehoorlycke cleding te vercleden ende sigh daermede op 's heeren straeten te verthoonen by daege oft bij avonden op pene (straffe) dat ijder die bevonden sal worden sulcx gedaen te hebben sal verbeuren sess guld.'³

In de achttiende eeuw begonnen in het noorden van het land de hoogste burgerlijke groeperingen zich van het carnavalsfeest te distantiëren. Met enige vertraging volgde de rest van de bevolking.

¹ Fransen 1981, 25; Callewier 2009, 175.

² Geciteerd door Fransen 1981, 82.

³ Geciteerd door Fransen 1981, 82.

In 1366 verbood het bisdom Doornik clerici deel te nemen aan een zottenfeest. In 1435 veroordeelde het Concilie van Basel dit 'spottende, verfoeilijke en schandelijke' feest. Ook de theologische faculteit van de Sorbonne (Parijs) sprak zich er (in 1445) in scherpe bewoordingen tegen uit.

'De priesters dragen maskers tijdens de mis, ze dansen in het koor verkleed als vrouwen, koppelaars of speellieden en ze zingen schandelijke liederen. Op het altaar eten ze zwarte pudding en vette worsten, terwijl de celebrant, waarschijnlijk op zijn manier, bezig is. De dobbelstenen rollen en de wierook wordt gestookt van oude schoenzolen. Ook rennen en springen ze door de kerk. En dan gaan ze naar buiten in hun vermommingen. Met karren en wagens trekken ze door de stad en geven schaamteloze voorstellingen, waarmee ze de lachlust van het publiek opwekken, dat ook verder uitgedaagd wordt met smerige liedjes en obscene gebaren.'¹

Veel rooms-katholieke gelovigen namen aanstoot aan het feest. Ook wezen ze de maskerades af met het argument dat je met een masker op gemakkelijk ongestraft misdaden kunt bedrijven. In 1469 werd in Rijsel het zottenfeest verboden wegens de buitensporigheden die het Sint-Pieterskapittel in

Veel parochies organiseerden uitgerekend tijdens het carnaval een veertigurengebed waarbij gedurende veertig uur achtereen het tentoongestelde heilig sacrament werd aanbeden, eventueel met nachtelijke onderbreking. In het zuiden van het land werd het carnavalsfeest geleidelijk aan een aanleiding voor oudere mensen uit de lagere klasse. De burgerlijke overheid en rooms-katholieke clerus probeerden het uit te bannen. Dit leidde in 1849 in Breda tot een carnavalsoproer. Feesten gingen hier en daar ongeordend door. Veel rooms-katholieken kregen er een weerzin tegen. Zo schreef de Vlaamse volkskundige Alfons de Cock (1850-1921):

‘De straat geeft ons al niet meer te aanschouwen dan piepjonge, schreeuwerige gekken, vaak in povere afschuwelijke zotsplunje gestoken, wel eens groepsgewijze met een paar trompetters in een gewoon rijtuig zitten, en links en rechts de wandelaar, vooral de jonge meisjes, een varkensblaas op de rug slaand, of handenvol confetti’s in het gelaat gooiend: een toneel, dat veeleer walging- dan lachwekkend mag heten.’⁴

De animo bij het publiek verminderde. Het carnaval kreeg een huiselijk karakter. Duidelijk werd dat de bestaande vorm geen lang leven meer beschoren was.

Jacob Buys (1724-1902), *Februari* (Achtttiende eeuws carnaval in Noord-Holland).

Nieuwe vorm

In 1822 kwam in Keulen een omkeer in de wijze van vieren. Daar was het carnavalsvirus waarschijnlijk vanuit Italië overgedragen door Franse bezettingstroepen. Toen deze troepen vertrokken, kwam een aantal notabelen van de stad bijeen om carnaval te organiseren naar middeleeuws voorbeeld. Ze streefden ernaar dat ‘voor alle temperamenten, grillen en luimen geen mangel (gebrek) aan tijdverdrijf, verlustingen en snakerijen zal zijn.’⁵

⁴ Geciteerd door De Jager 1981, 95.

⁵ *Overijsselsche Courant* 20 januari 1837.

Vanuit Keulen verspreidde de nieuwe, georganiseerde vorm van viering zich via de Franse soldaten over grote delen van Europa. In 1839 werd in Maastricht carnavalsvereniging Momus opgericht, in 1842 in Venlo Jocus. Veel plaatsen in Limburg en enkele in Noord-Brabant volgden. Pas na de

Eind negentiende eeuw werd in Noord-Nederland nog steeds carnaval gevierd, zij het in balzalen met genodigden. Uit: Pieter Jacob Andriessen, *Kinderfeesten*, Amsterdam: Leendertz. .1876.

Tweede Wereldoorlog werden in groten getale, eerst in Noord-Brabant en daarna in de rest van Nederland, carnavalsverenigingen opgericht. Het Rijnlandse model werd vaak overgenomen.

De carnavalsverenigingen hadden een vorst of president aan het hoofd. Ze maakten de prins en zijn Raad van Elf bekend op 11 november om elf minuten over elf (elf is vanouds het narrengetal). De raadsleden droegen een jacket, rok-kostuum of gekleurde smoking en een muts waarbij het aantal veren de waardigheid aangaf. De verenigingen kenden dansmariekes en hadden diverse zittingen met buutreedners die staande op een ton (butte = kuip, ton) een hekelende voordracht op rijm hielden (voornamelijk in Limburg). Ze voerden een driedaags bewind over hun met een flauwekulnaam

aangeduide stad of wijk. Tijdens dit bewind hielden ze een feestelijke optocht met praalwagens en deden aan liefdadigheid. Hun prins maakte met zijn gevolg een rondgang langs de cafés. Naarmate er meer carnavalsverenigingen werden opgericht, ontstonden er ook allerlei verschillen. Deze werden vaak zorgvuldig geconserveerd omwille van de 'eigenheid' van het dorp of de stad. Het eigene zat in de sfeer en in bepaalde gebruiken. Verenigingen in het noorden en westen van Noord-Brabant, Gelderland en Zeeland neigden meer naar een Bourgondische viering met weinig afstand scheppend gedrag en voor de vermomming als boer. Antiburgerlijkheid stond voorop. Verenigingen in Limburg en in het zuidoosten van Noord-Brabant hielden zich meer aan een Rijnlandse viering met veel aandacht voor protocol en show met majorettes en andere gekostumeerden. De sfeer was niet zozeer antiburgerlijk als wel antimilitair en anti-establishment.

Verzet

Voordat de nieuwe verenigingen tot bloei konden komen, moesten ze de weerstand van de burgerlijke overheid en de plaatselijke geestelijkheid overwinnen. In een opiniestuk uitte *De Noord-Brabantse* van 17 februari 1864 zijn zorg 'door openlijk protest aan te tekenen tegen een hier veldwinnend volksvermaak, geheel in strijd met het nationaal karakter'. De krant hield het carnaval voor een verwerpelijk feest. Het *Carnavalsmanifest aan de burgers van Den Bosch* uit 1883 meldde:

'De carnaval lag in het slijk. Eenigen van hen die het goed met u meenden, staken de hoofden bij elkaar en de hand in den geldzak. De groote meerderheid juichte hen in stilte toe.'⁶

Het carnaval was weer tot leven gekomen, maar het ging om 'vermaak, geen losbandigheid.'

De Brabantse dichter en redenaar Anton van Duinkerken (1903-1968) verdedigde in 1928 het carnaval tegen de velen die meenden dat het gevaarlijk was voor alle deugden, die van de kuisheid in het bijzonder. Hij zag het carnaval als een oeroud lentefeest dat wereldwijd werd gevierd en onder-

⁶ Geciteerd door *De Amsterdamer*, 7 februari 1883.

streepte tegen zwartkijkers die overal risico zagen en tegen overbezorgde geestelijke en wereldlijke leiders de positieve waarde ervan:

'De vrolijkheid van het gekerstend Carnaval is een uitzinnigheid, zij is een lyrische bezetenheid van het onsterfelijke leven, een jubel van de vreugdevol gerust-gestelden, de pret van wie hun toekomst zeker weten. Het kristelijke Carnaval is een orgie, maar een orgie van de zegepralende geest, die zijn gezelschap, het lijf, een vrolijk feest ten afscheid biedt, verzekerd, dat dit scheiden niet voor eeuwig is. Het is het lentefeest van den altijd jeugdige geest, die de frisheid van nieuw bloed heeft gevoeld.'⁷

Van Duinkerken wilde vooral het rooms-katholieke in carnaval zien. De viering ervan zou bijdragen tot de bewustwording van de eigen cultuur en de katholieke emancipatie. Of hij daarin gelijk had, laat zich bezien. Mogelijk mede onder invloed van zijn pleidooi gingen na de Tweede Wereldoorlog steeds meer gemeentebesturen de Prins inhalen om hem de sleutels van de stad te overhandigen en zorgden pastoors ervoor daar zichtbaar bij aanwezig te zijn. Maskerades en hospartijen op straat werden weer toegestaan. De carnavalsoptocht werd een prestige-object. En menig burgemeester en pastoor liet zich tot beschermheer van een vereniging benoemen.

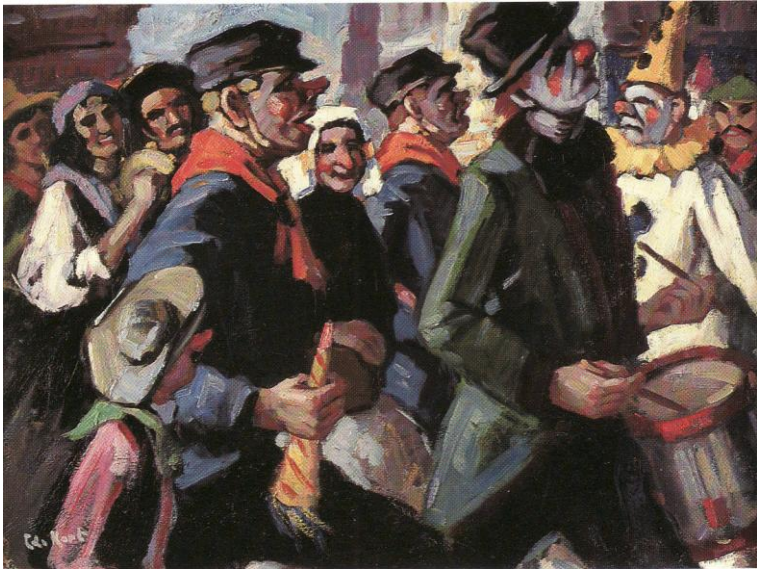

Janus Sio (1892-1965), *Boer, een varken met prins en nar kruierende*, circa 1938, Kapellen: collectie K. Becht.

⁷ Van Duinkerken 1928, 108-109.

Bloei

In de jaren zestig van de twintigste eeuw gingen steeds meer jongeren aan het carnaval meedoen. Overall in Noord-Brabant en Limburg werden nieuwe verenigingen in het leven geroepen en al gauw daarna ook boven de grote rivieren. In een aantal kerken werd zelfs het veertigurengebed vervangen door een carnavalsmis met verklede parochianen. Het carnaval ging meer tijd in beslag nemen: de drie dagen voor Aswoensdag werden hier en daar uitgebreid met vrijdag en zaterdag, soms zelfs met donderdag. Door muziek en schlagers, drank en dans, de drukte op straat en serpentinecontacten die hun doel in zichzelf vonden, ontstond een ander sociaal klimaat. Veel carnavalisten leefden voor even naar het devies dat opgesloten ligt in het Duitse carnavalslied: 'Denke heute nicht an Morgen, lebe nur im Augenblick...!'. Sommigen waren zich ervan bewust dat leven bestaat bij de gratie van het ritme van de contrasten. Anderen hadden alleen maar als motto: 'Agge mar leut het'.

Cornelis Maria de Kort (1910-1996) *Carnaval in Den Bosch*, olieverf op doek, circa 60 x 80 cm, 1938/1939, Oirschot: Brabantse Kunstgalerij. (Mannen in boerenkiel met een rode zakdoek om de nek en vrouwen met poffer pasten goed in het Oeteldonkse concept van een driedaags boerendorp. Verder zijn te zien een zigeuner en een clown).

Over de functie van het carnaval, het ritueel van gezamenlijkheid, ontstonden allerlei populaire theorieën:

'mensen stappen eens uit de sleur van alledag om er weer een jaartje in te kunnen zitten; ze lappen conventies aan hun laars en slechten sociale barrières; ze gooien het culturele juk van hun schouders; ze vluchten tijdelijk uit onze technocratische wereld; ze vluchten uit de anonimiteit; ze uiten eindelijk eens de kritiek die ze altijd willen uiten; ze ontladen hun opgekropte gemoed; ze smijten met geld waar ze anders voortduren moeten bekibbelen, ze keren even terug naar de oorspronkelijke felheid des levens; ze zijn eindelijk zichzelf eens, zegt de een; nee, zegt de ander, ze nemen vakantie van het ik.'⁸

Wat ook de functie mag zijn, een ding is duidelijk: het masker, de dwaze feestkleding en de losse omgang hebben een uitwerking die geen moralist tot stand kan brengen, namelijk dat vrijwel iedere carnavalist even vergeet

hoe belangrijk of onbelangrijk, gewichtig of onbetekenend, mooi of lelijk, machtig of onmachtig hij of zij in het leven van alledag is. Iedereen is anoniem. Iedereen is gelijkwaardig aan iedereen. Wie zich blijft omhangen met eigen gewichtigheid, wordt onmiddellijk gestraft met belachelijkheid.

Literatuur

Ben Bolder, *Carnaval. Waar vandaan, waarheen, waarom?* Arnhem: Carn.Ver. De On-Ganse 1978.

Hendrik Callewier, 'De omgekeerde wereld van de Brugse ezelspaus. Een omstreden aspect van de laat-middeleeuwse kerkelijke feestcultuur', in: *Jaboek voor middeleeuwse geschiedenis* 12 (2009), 175-196.

Anton van Duinkerken, *Verdediging van Carnaval*, Utrecht: De Gemeenschap 1928.

Theo Fransen, *Carnaval Ontmaskerd?* Maasbree: De Lijster 1981.

Theo Fransen & Gerrit Gommans, *Alaaf! Carnaval in Nederland & België*, Utrecht, Antwerpen: Uitgeverij Het Spectrum 1984.

Han Fortmann, *Hoogtijd. Gedachten over feesten en vasten*, Bilthoven: Uitgeverij Ambo n.v. 1970.

J. L. de Jager, *Volksgebruiken in Nederland. Een nieuwe kijk op oude tradities*, Utrecht: Het Spectrum B.V. 1981.

Herman Pleij, *Van Vastelavond tot Carnaval*, in: Charles de Mooij, red., *Vastenavond – Carnaval. Feesten van de omgekeerde wereld*, Zwolle: Waanders Uitgevers, 's-Hertogenbosch: Noordbrabants Museum 1992, 10-45.

Herman Pleij, *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*, Amsterdam: Meulenhoff 1983, 2e, vermeerderde druk.

Eerder gepubliceerd in: *Old Senders Ni-js. Periodiek van de Cultuurhistorische Vereniging Zevenaer*, jaargang 2014, no. 1, 4-10.

⁸ De Jager 1981, 97.